

GAZİANTEP MÜZESİNDEKİ BİR URARTU KEMERİ *

Altan ÇİLİNGİROĞLU

Gaziantep Müzesindeki tunç bir Urartu kemeri geç 8. yüzyıl ve erken 7. yüzyıl Urartu sanatında görülen bazı stilistik özellikleri sergilemesi yönünden ilginçtir. Van gölünün kuzeyinde yapılan kaçak bir kazıdan elde edildiği söylenen kemer beş parçaya ayrılmış durumdadır. Üzerinde aslan-boğa savaşımı olan, aynı müzedeki bir başka kemer parçası da incelediğimiz kemere ait olabilir (Resim 1).

Kemer üzerindeki süsleme, kemerin alt ve üst kenarları boyunca uzanan çift çizgi şeridinin arasında yer alan dört dizi halindeki aslan, boğa, siren ve avcı motiflerinden oluşmaktadır (Res. 2). Süsleme bir panonun içine yerleştirilmiş dört aslan motifiyle başlar ve Malta haçları, boğa, siren, aslan, rozet ve avcı motifleriyle sürer (Res. 3). Kemerin ortasındaki dört rozet motifi kemer üzerindeki diğer motiflerin yönleri için bir başlama noktası oluşturur (Res. 4). Rozetlerin sağındaki figürler sağa, solundakiler ise sola doğru yönelmişlerdir¹. Pano içinde yürür durumda betimlenen aslanın kuyruğu hilal şeklinde hayvanın sırtı üzerine kıvrılmıştır. Aslan motiflerinin açık ağızları, kulağın hemen altından boyuna doğru uzanan spiral biçimli saç demeti ve vücut üzerindeki iki koşut çizgi gibi stilistik özellikler genellikle kemer üzerindeki tüm aslanlar tarafından paylaşılmaktadır. Ortak olan diğer stilistik özellikler arasında vücutların stilize edilişi, bezemelerin çizgi yöntemiyle yapılışı sayılabilir. Aslanların yeleleri küçük daire motifleriyle, karınları

* Yapıtı yayınlamama izin ve olanak sağlayan Gaziantep Müzesi Müdürü sayın Hasan Candemir beye içten teşekkürlerimi sunarım.

¹ Böylece kemer bele takıldığında figürler karşılıklı olarak dururlar. Bu yöntem çok sayıdaki Urartu kalkanı üzerinde de uygulanmıştır.

ise 8. yüzyıl bezeme sanatının aksine koşut çizgilerle bezenmiştir². Pano içinde yer alan dört aslanın dışındakilerin ön ayakları yere koşut olarak ileriye uzatılmıştır. Aslanların arka ayakları ise yere basar durumda gösterilmiştir. Yuvarlak bir profile sahip olan başta, burun dört paralel çizgi ile belirtilmiştir. Kulaklar badem biçimli ve küçüktür. V-biçimli motiflerle belirtilen yeşiller küçük daireciklerle süslenmiştir. Testere dişine benzeyen bu süsleme biçimini Arin-Berd'deki duvar resimlerinde³ ve Sarduri II'nin tunç kalkanı üzerinde de görmek olasıdır⁴. Aslanların kalçalarından ön ayaklarına doğru uzanan iki koşut çizgi ve ince uzun vücutların bezerlerini Erzincan'daki kabartmada⁵ ve Ziwiy'e'den çıkan gümüş *chamironda* görebiliriz⁶. Aslanların bacakları üzerinde erken devirlerde yaygın olan lades-kemiği biçimli bezeme yerini koşut çizgilere bırakmıştır. Kuyruk keskin bir açıyla dikey olarak yere doğru sarkar.

Kemer üzerindeki boğa motifleri profilden ve koşar durumda betimlenmişlerdir (Res. 5). Boynuzlar yukarı doğru kıvrılmış, kuyruk yine keskin bir açı ile aşağı sarkmıştır. Gözler büyük ve yuvarlaktır. Boğaların vücudu omuzlarda koşut çizgiler ve sırtta uclarında spiraller olan çizgilerle bezenmiştir. Bacaklarda lades-kemiği motifinden iz kalmamıştır. Bu motifin yerini kesik çizgiler almıştır. Kuyruk V-biçimli motiflerle bezenmiştir.

Siren motifleri insan başlı, kuş kuyruklu, boğa ayaklı ve kanatlı olarak betimlenmişlerdir (Res. 6). Yaylarını germiş durumda atışa hazır şekilde gösterilmişlerdir. Polos şekilli şapkalarının altındaki saçlar boynun arkasına doğru sarkarlar. Kanatlar koşut çizgiler ve küçük daireciklerle bezenmiştir. Aynı bezeme biçimi kuyruk üzerinde de vardır. Ağız dört çizgi ile belirtilmiştir. Gözler yine küçük ve badem şeklindedir.

Avcılar M.Ö. 8. yüzyılda Urartu ve Asur sanatında yaygın olarak kullanılan koni biçimli miğfer giyerler (Res. 7). Avcıların baş-

2 G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, 37, Res. 8 (Los Angeles, 1968).

3 Azarpay, Res. 4.

4 Azarpay, Res. 8.

5 Azarpay, Lev. 23.

6 E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Lev. 13 (Berlin, 1961).

ları ve ayakları dışında tüm vücut cepheden gösterilmiştir. Saçlar boynun arkasına doğru sarkmıştır. Figürler içlerinde yedek oklar olan sadaklar taşırlar. M.Ö. 8. yüzyıla ait diğer Urartu yapıtlarında da görülen⁷ ve dizlerin altına dek uzanan uzun giysiler giyerler. Figürlerin bellerinde kemer yoktur. Bunun yerine sol omuzdan sağ kalçaya doğru çapraz olarak uzanan bir omuz kemeri taşırlar⁸.

Kemer üzerinde betimlenen rozetler birbiri içinde iki daire ve dış daire üzerinde sıralanan üçgenlerden oluşmaktadır. Malta haçları ise iki sıra halinde küçük dairelerle bezenmiştir. Benzer bezemeli bir Malta haçı motifi Luristan'da bulunan bir iğne-başı üzerinde de görülebilir⁹. Bu motif 7. yüzyılda Ziviye sanatında da kullanılmıştır¹⁰. Urartu sanatında Malta haçı motifi M.Ö. 7. yüzyılda yaygın olarak görülebilir. Ancak bu yüzyıldan erkene tarihlenen bir Malta haçı motifi bulmak oldukça güçtür. Adana Bölge Müzesindeki bir kemer dışında¹¹ Malta haçı ile bezenmiş en iyi örnek 7. yüzyıla ait olan Adilcevas kabartmasıdır¹². Toprakkale'den çıkan bir mermer kabartma parçası üzerinde de aynı motifi bulmak olasıdır¹³.

İncelediğimiz kemerde betimlenen her ayrı motife Urartu sanatının farklı devirlerinden örnekler bulmak olasıdır. Yatay durumda ileriye doğru uzanmış ince vücutlar ile Erzincan'da bulunmuş olan yapıt arasında bir bağlantı kurulabilir¹⁴. Sarduri II devrine ait

7 B.B. Piotrovskii, *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, Res. 7 (London, 1967).

8 Omuzda çapraz olarak kuşanılan bu tip kemerlerin uzunluğu, örneğin Guşci kemeri, Hamilton tarafından (AS 15, 1965, 1 v.d.) 2 metre olarak hesaplanmıştır. İki değişik Urartu merkezinden elde edilen kemerlerin uzunlukları şöyledir: Karmir-Blur 1 metre, Çavuştepe 1.53 metre. Çavuştepe'de ele geçen kemer onu takan asker ile birlikte ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle Çavuştepe kemeri bu tip uzun kemerlerin at koşumu olarak kullanılmadığını fakat askerler tarafından kuşanıldığını kanıtlayan önemli buluntulardan biridir.

9 R. Ghirshman, *Persia: from the Origin to Alexander the Great*, Res. 384, (London, 1964).

10 Ghirshman, Res. 536.

11 O.A. Taşyürek, *Urartu Kemerleri*, Res. 3, (Ankara, 1973).

12 C.A. Burney, «Urartian Reliefs at Adilcevas on Lake Van...», AS 8, 1968, 211 v.d.

13 Piotrovskii, Res. 47.

14 Akurgal, Lev. 13.

olan aslan motifleri ile incelediğimiz kemer üzerindeki kuyrukları aşağıya sarkan aslanlar arasındaki benzerlikler yadsınamaz. Her iki aslan figürünü oluşturan dış çizgiler V-biçimli çizgilerle belirtilmiştir. Küçük kulaklar ve alın üzerindeki kabarcık ortak benzerliklerdir¹⁵. Pano içinde betimlenen aslan Arin-Berd yakınındaki bir mezarlıktan çıkan¹⁶ tunç kemer üzerindeki aslanlar ile aynı stilistik özellikleri paylaşırlar. Bu kemer üzerinde de yaralı aslan ve boğa figürleri betimlenmiştir. Ancak buradaki av sahnesi incelediğimiz kemerin aksine araba ile yapılmaktadır. Pano içinde yer alan başka bir aslan figürü Adana Müzesindeki bir kemerde de görülebilir¹⁷. Aslanlar ile ilgili en ilginç nokta ön ayaklarının yere koşut olarak ileriye doğru uzatılmış olmasıdır (Res. 8). Bu özelliğe en yakın paralel, 7. yüzyıl Urartu sanatı dışında, Ziwıye'den çıkan *chamiron*¹⁸ ile Guşi kemeri¹⁹ gösterilebilir. Bu motifin geç 8. yüzyıldan erkene tarihlenen bir örneği yoktur. Ancak Giyimli'den çıkan tunç yapıtları da içermek koşuluyla sözügeçen motif 7. ve 6. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır. Urartu sanatının stilistik özelliklerinden olan, kulağın yanından boyuna doğru uzanan çift spiral motifi yine Ziwıye'den çıkan yapıtlar üzerinde betimlenmiştir²⁰. Ziwıye'de bulunan aslan figürlerinin yuvarlak gözleri Adilcevaz kabartmasındaki ve incelediğimiz kemerdeki boğa figürleri ile aynı anlayışta yapılmıştır. Kanımıza göre geç 8. ve erken 7. yüzyılda da Ziwıye sanatı Urartu tunç işçiliğinden etkilenmiştir. Tunç kabartmalar üzerindeki ayakları yere koşut olarak ileriye doğru uzatılan figürler Urartu sanatında 7. yüzyılın ilk yarısı için tarihleyici bir nitelik olarak kabul edilebilir. Kemerdeki boğa başları üzerinde görülen ve 8. yüzyılın stilistik niteliklerinden olan küçük dairecikler ve paralel çizgilerden oluşan bezeme türü 7. yüzyılda daha üsluplaşmış ve basitleşmiştir. 8. yüzyılın aksine kuyruk V-biçimli çizgi motifleriyle

15 Azarpay, Lev. 20.

16 Piotrovskii, Res. 7.

17 Taşyürek, Res. 66.

18 A. Çilingiroğlu, *Urartu and Western Iran: New Light on Cultural Origins and Interrelations*, Res. 161 (Manchester, 1976, Yayınlanmamış doktora tezi).

19 R.W. Hamilton, «Decorated Bronz Strip from Gushchi», AS 15, 1965, 1 v.d.

20 Ghirshman, Lev. 11, Res. 138, 139 ve 146.

bezenmiştir. Kulaklar ve boynuzların biçimi 8. yüzyıl yapıtlarıyla benzerlik göstermemesine karşın 7. yüzyıla ait tunç kabartmalarla yakın ilişkisi vardır²¹.

İncelediğimiz kemerde betimlenen siren figürlerinin benzerleri Adana Müzesindeki²² bir kemerde ve Batı İran'da bulunan Gusci kemeri üzerinde görülebilir²³. Ok atan gerçekdışı yaratıklar Kelermes'te bulunan bir yapıtta da işlenmiştir²⁴. Zakim kemeri²⁵ üzerinde de aynı nitelikte gerçekdışı yaratıklar betimlenmiştir. Ancak buradaki avcılar kanatlıdır ve diz gökmüş durumda bir kanatlı ata ok atmaktadırlar. Sirenlerin giydiği başlığın yakın benzerini Adilcevaz kabartmasında görebiliriz.

Nor-Areş tunç kemeri incelediğimiz yapıt üzerindeki askerler için en yakın paraleli verirler. Askerlerin üzerinde dizlerinin altına dek uzanan uzun bir giysi, başlarında ise 8. ve 7. yüzyılda Urartu ve Asur sanatında yaygın olan koni biçimli bir miğfer vardır. Kemer üzerindeki bu betimlemelerden anlaşıldığı gibi Urartu askerinin giysileri 7. yüzyılda büyük bir değişime uğramamıştır. Ancak 9. yüzyıl ile 7. yüzyıl giysileri arasında büyük farklılıklar söz konusudur²⁶. İncelediğimiz kemerdeki askerlerin giysileriyle benzerlik gösteren bir başka yapıt da Ziyiye'den çıkan fildişi plakadır²⁷.

Yukarıda sözünü ettiğimiz benzerlikler sonucunda Gaziantep kemerinin erken 7. yüzyılda yapıldığını önermek olasıdır. 8. yüzyıldan sonra kemer bezemeleri bandlara ayrılmamış düz arka fonlar üzerine betimlenmiştir²⁸. Rozetlerin, haçların, palmetlerin ve geometrik motiflerin birleşik sahneleri ve tek başına duran figürleri birbirinden ayırmak amacıyla kullanılmaya başlaması, 8. yüzyılda izlediğimiz etkin sürekli betimleme (narratif üslup) geleneğinin 7.

21 Piotrovskii, Res. 45.

22 Taşyürek, Res. 21 ve 57.

23 AS 15, 1965, Res. 1.

24 M.V. Van Loon, *Urartian Art*, Lev. XL (İstanbul, 1966).

25 Azarpay, Res. 13.

26 Bak. L.W. King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, London, 1915.

27 IRAQ 22, 1960, 219, Lev. XXX2.

28 Geç 7. yüzyıla ait tunç kalkanlarda hala bandlar görülmektedir. Ancak bu yapıtlar erken devirlerden bu yana kullanılan «saray ekolünün» bir devamıdır.

yüzyılda önemini yitirmeye başladığını gösterir. Bu değişim olasılıkla yapıtlarında çoğunca sürekli betimleme yerine tek tek figürleri konu alan göçebe sanatının etkisiyle olmuştur. Elimizdeki verilerden anlaşıldığı gibi kemer betimlemeleri M.Ö. 7. yüzyıla girildiğinde daha çok basit kompozisyonlardan hatta bazı durumlarda salt geometrik motiflerden oluşmağa başlamıştır. M.Ö. 7. yüzyıldan önce kullanıldığı kesin olan süsleme yöntemiyle bezenmiş bir kaç kemer parçası bu öneriye kanıt olarak gösterilebilir. Bu örneklerden biri²⁹, birbirlerine tutturulmuş spiral motiflerinden oluşmaktadır. Bu kemer parçasının ilginç olduğu bir nokta kemerin Urartu devrinde, üzerinde Urartu motifleri olan bir parça yardımıyla onarım görmüş olmasıdır. Aynı tür bir onarım bugün Paris'te özel bir koleksiyonda bulunan ve Luristan'dan çıkan bir kemer üzerinde de görülebilir³⁰. İstanbul Arkeoloji Müzesinde³¹ ve Adana Bölge Müzesindeki birer kemer parçası basit geometrik motiflerden oluşan betimleme biçimlerinin 7. yüzyılda saray için çalışmayan halk zanaatkarları tarafından kullanıldığını kanıtlar. Böyle basit süslemeli kemerler, eskiyen kemerini onarmak zorunda kalacak bir ekonomik yapıya sahip halk tabakasının sanat zevkini göstermesi bakımından ilginçtir. Süslemelerin düzenlenmesi ve tunç işçisinin repertuarının gelişmesi dışında 7. yüzyılda bazı stilistik değişimler de sözkonusudur. Aslanların ve diğer hayvanların karınlarında ve kuyruklarında 8. yüzyılda yaygın olan V-biçimli bezemeye 7. yüzyılda çok sık olarak rastlanmamaktadır. Bu bezeme yerine düz çizgiler karındaki tüyleri belirtmek için kullanılmıştır. Başın yuvarlak görünümü, palmet motifi şeklindeki burun kırışıklıkları ve düğme biçimli kulaklar genellikle 8. yüzyıl niteliklerini taşımaktadır. Ancak Urartulu tunç işçisi 7. yüzyılda bir adım daha ileriye giderek burundaki kırışıklıkları daha stilize ve sematize ederek vermeğe başlamıştır. Hayvanların vücutlarındaki bezemeler daha basitleşmiş ve üslublaşma daha ağır basmağa başlamıştır. 7. yüzyıla ait boğa betimlemelerinde boğaların ayaklarında, incelediğimiz kemerde olmamasına karşın, bir tutam kıl çizilmeye

29 Çilingiroğlu, Res. 163.

30 Ghirshman, Res. 510. Yazar bu yapıtın Kuban mezarlığından geldiğini önermektedir.

31 Çilingiroğlu, Res. 164 ve 166.

başlanmıştır³². Bu tür süsleme Marlik'ten çıkan altın bir kap üzerinde ve Kalardağ kasesinde görülebilir³³. Günümüzde E. Graeffe koleksiyonunda³⁴ bulunan bir tunç plaka üzerinde aynı motif işlenmiştir.

Yukarıda sözü edilen buluntuların ışığında bu motiflerin İran kökenli olduğu önerilebilir. Gerçekten M.Ö. 8. yüzyıldan sonra her yönüyle Urartu ya da Batı İran özelliği gösteren bir sanat ekolü bulmak oldukça güçtür. Hernekadar Urartu'nun «saray üslubu» olarak adlandırılan sanat geleneği krali yapıtlar üzerinde varlığını 7. yüzyılın sonuna dek sürdürmüşse de genel kavram olarak 7. yüzyılda bir İran-Urartu sanat ekolünden söz etmek yerinde olacaktır kanısındayız³⁵. Bu ekolde Batı İran, Asur ve İskit sanatlarının etkisinin yanında en önemli yeri Urartu geleneği almıştır. Bunun tek nedeni de Urartu krallığının Batı İran'daki siyasal ve ekonomik üstünlüğünün tüm diğer devlet ve kavimlerden etkin oluşudur.

32 Bak. Azarpay, Lev. 57 A.

33 E.O. Negahban, *A Preliminary Report on Marlik Excavation*, Res. 136 (Teheran, 1964).

34 E. Porada, *Ancient Iran*, Res. 61 (London, 1965).

35 E. Akurgal, *Urartaische und Altiranische Kunstzentren*, Res. 86 (Ankara, 1968).

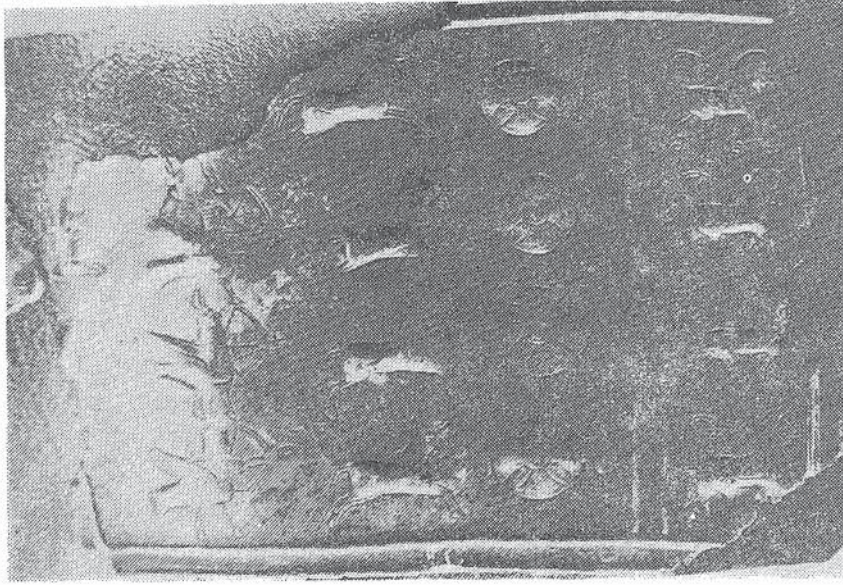
36 Fazla bilgi için bak: Çilingiroğlu, 264 v.d.

Res. 1.

Res. 2.

Res. 3.

Res. 4.

Res. 5.

Res. 6.

Levha IV

A. ÇİLINGİROĞLU

Res. 7.

Res. 8.